

MOHOS MÁRTA*

„Mindig hatni és szolgálni akartam” – Hamary Dániel orvos-sebész tudor, egy alig ismert márciusi ifjú

*„Minden érdem mértéke, miként tölti be az egyén azon szerepet, melyet neki a sors kijelölt. A kötelesség teljes fokú teljesítése megüti az érdem mértékét, s ha **Hamary Dániel** életét vizsgáljuk, elmondhatjuk róla, hogy egész embert veszítettünk el halálával.”*

Így búcsúzik a 66 éves férfitől a nekrológot író (D-a.), a Gyógyászat c. folyóirat 1892. február 28-i számában.

Generációja a múlt századi magyar történelem tündöklő napjait, majd az azt követő nemzeti megrázkódtatást megélt korosztálya volt. Milyen feladatot jelölt ki számára a sors ebben a történelmi korban? Valóban teljes életet élt? Az utókornak csak a legnagyobbakra korlátozó figyelme okán alig ismert a neve, munkássága?

Ő maga aktívan részt vett a szabadságharcban, élete végéig őrizte, s ha csak tehette idézte, megidézte, s tudatosan átörököltette a fiatalabb nemzedéknek, az utókornak 1848/49 szellemi, erkölcsi örökségét, eseménytörténetének egyes részleteit.

Önálló kötetei könyvtári katalógusokban szerepelnek, vers és prózaírói ambícióinak, orvosszakmai felkészültségének és sokoldalú közéleti tevékenységének bizonyítékai. Szépirodalmi munkáit említve: „Borongó” álnévvel jelentek meg versei „Tüskés dalok” címmel Győrött 1863-ban, novellái „Apró életképek”, Székesfehérváron 1879-ben. „A titok” címet viseli népszínműve, melynek dalszövegeit 1897-ben adták ki Budapesten.

Kazinczy Ferenc születésének „százados” ünnepén az országos rendezvények sorában, Tatán megemlékezést szervezett, az ünnepi beszédet is ő írta. Az esemény krónikája Komáromban 1859-ben „Kazinczy Ferenc emléke” címmel látott napvilágot.

„Komáromi napok 1849-ben Klapka György honvédtábornok alatt” c. emlékezése Pesten 1869-ben jelent meg.

Mindezek ellenére hiába keresnénk reá vonatkozó irodalmat, csak néhány soros lexikon szócikkek tesznek róla említést: Pallas, Révai, Életrajzi, Irodalmi, Orvosi.

Életműve megismerésében **id. Szinnyei Józseff**el folytatott, több évig tartó levelezése volt segítségünkre. Az ismereteink szerint fellelhető 26 levél primer forrásként szolgálva jelölte ki a kutatás irányát, s juttatott el a közel 40 különböző folyóirathoz, mely közölte Hamary gondolatait.

Írásainak felkutatása filológiai problémákat is felvet, mivel több, mint 60 írói álnevet hasz-

* Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 1013 Budapest, Apród utca 1–3.

nált: „nem akartam nevemmel hírre jutni” – írja. Több ízben panaszkodik, hogy pl.: a Borongó álnevét, mellyel főleg epigrammáit, **Schiller, Goethe, Matthiison** versfordításait jegyezte, esetenként elorozták.

Tekintsük át röviden életútját, indulását.

1826-ban Tatán, a székely ősnemes futásfalvi Hamar családban született. Édesapja kalaposmester, a tatai református egyház gondnoka. Szülővárosában folytatott tanulmányai után Pápán jogot végzett. Nagyhirű és számára is emlékezetes tanárai – **Tarczy Lajos** természettan, **Bocsor István** történetan, **Stettner (Zádor) György** a jog és országtudományok oktatója, később a Tudományos Akadémia tagja – alapozták meg műveltségét, formálták érdeklődését, jegyezték kiváló végbizonyítványát.

1847-ben Pestre kerülve, elsőéves orvosegyetemistaként ifjú lelkesedéssel és rajongó bámulattal nézte és hallgatta **Petőfi** beszédét a „Közvélemény” asztala körül. Március 15-én együtt indult kora reggel a Pilvax kávéházból Petőfiékkel, s végigjárta a nevezetes forradalmi események helyszíneit. Barátja, **Vasvári Pál** ösztönzésére a szabad sajtó egyik első termékeként kinyomtatta a „Nem kell szerzetes rend” (Pest, 1848) c. 20 lapos röpiratát a Landerer-Heckenast nyomdában.

Szülővárosába visszatért, s ősszel atyjával és két fivérével önkéntes nemzetőrként Komáromba ment. „*Innen Kossuth hatalmas tüzelő szónoklata után fel Mosonnak, Jellasics nyomába... A schwechati csatát átküzdöttük, visszavonultunk Pozsonyba, majd Komáromba, ahonnan hazabocsátottak bennünket.*” Ő nem tért vissza a szülői házba, hanem szabadcsapat alakítására kért és kapott engedélyt, felhívást nyomtattatott ki, de célját nem érthette el, mert Windisch-Grätz seregei előzönlötték Tata, Komárom vidékét, az ő működésének színterét. Bujdosóként a közeli falvakba, szőlőhegyekre, pincékbe menekült.

1849-ben közhonvédnek csapott fel a Tatában alakult 99. honvéd zászlóaljba, majd áthelyeztette magát a komáromi vártüzérséghez, ahol végül **Krivátsi József** tüzérezredes, a „külerösségek parancsnoka” vette maga mellé irodájába.

A világsi fegyverletétel, Komárom kapitulációja keserű csalódás, mélységes fájdalom. „*Akkor rossz csillagok jártak*” – írta később óvatosan.

1848-ban megszakadt orvosi tanulmányait folytatta, orvos-sebész tudorrá 1854-ben avatták Pesten.

A SOTE Levéltárában őrzött „Consignatio nominum Medicinae et Pharmacologiae auditorum in Universitate” évfolyambejegyzéseiből tudjuk, hogy anatómiát **Csausz Mártonnál** (1797–1860), gyakorlati orvoslást **Sauer Ignácnál** (1801–1863), pathológiát **Arányi Lajosnál** hallgatott. Professzora volt **Schordan** (1794–1862), **Johann Nepomuk Rupp**, **Lodovico Tognio**.

A szigorlati jegyzőkönyvek 1853/4-es tanévi latin nyelvű bejegyzései Hamar Dániel jó tanügyi eredményeit sorolják. Mint klinikai és gyakorló sebész sufficienter minősítést kapott professzoraitól: **Stockinger Tamástól** (1811–1883), **Lippaytól**, **Csausztól** és **Balassa Jánostól**, aki tartóztatta, hogy maradjon Pesten. Szülei kívánságára visszatért Tatára gyakorló orvosnak.

A történelem életprogramja átgondolására készíti. „*Mi vár ránk, midőn a féltett s hön szeretett haza oly nyomasztó állapotban van? Mi lesz belőlünk magyar nemzetből?*” Szívben, szóval és egészen magyar akar lenni, s e program szellemében cselekszik és ösztönöz másokat.

1861-ben kifejti gondolatait egy új orvosi folyóirat első évfolyamában: „*azért is lelki örömmel üdvözlöm a „Gyógyászat”-ot, ... földadatául tűzte fennlengő lobogójára az orvosi tudományokat mind anyanyelvünkön művelni. A nemzeti nyelv a fennmaradás egyik eszköze. ... továbbá, hogy hazai tudományos intézeteink s orvosi rendünk megillető jogai fölött örködni fog.*” Majd nem tördelve az elutasító válasz lehetőségével, azt indítványozza, hogy a vényírást ne latinul végezzék. „*Magyarul volna kötelességünk írni azokat is... Vagy tán nincsenek magyar műszavaink?*”

A szerkesztői megjegyzés elvben támogatja a javaslatot, említi, hogy nyugat-európai orvostársaik anyanyelvükön írják a rendelvényeiket, de alkalmazása akkorra halasztódhat, „*mikor orvosaink és gyógyszerészeink megegyeznek az orvosi műszavak összhangzó használásában*”.

Itt kell megemlítenünk, hogy Hamar Dániel 1852-ben – még egyetemista korában – „Magyarítá és bővíté” **Stetter József** orvos latinul írt Orvosi vénytanát. Az előszóban megindokolja, hogy mi készítette a fordításra.

Olvashatóvá akarta tenni magyar nyelven is, mert szerinte a latin nyelv „*elmellőztetett tanodáinkban*”, másrészt alig van idő e nélkülözhetetlen tan elmagyarázására az egyetemen. Az alapművet „bővítette vényekkel és köztiszteletű tanáraitól sajátított nézetekkel”. **Müller Gyula** 1852-ben, második kiadását pedig 1862-ben jelentette meg Pesten.

Nemcsak a magyar orvosi szaknyelv kialakításában és alkalmazásában vett részt, hanem a tudomány általános színvonalának emelésére is törekedett. Magáévá tette **Bugát Pálnak**, az Orvosi Társaság (1840) megjelent, különösen hazánkra alkalmazott véleményét, nevezetesen, hogy a tudományos folyóiratok hasznos szolgálatot tesznek azzal, hogy „*depositóriumai (rakhelyei) az egyes tudományos ismereteknek, melyeknek nemcsak az olvasók veszik azonnali hasznát, hanem az egész munkák szerzői is azokhoz folyamodnak*”. A tudományos gondolkodás véráramába juttató szándék bizonyítékai azok az esetleírások orvosi gyakorlatából, melyek az Orvosi Hetilapban 1857–1867 között, valamint a Gyógyászatban 1861–1874 között jelentek meg. Az általa vezetett Tata-tóvárosi kórházban előfordult kóreseteket ismertette. Meggyőződése volt, ha mindenki feljegyezi sebészeti és belgyógyászati eseteit, az óriási közrebecsálható kincshalmaz lesz, s a szabatos fogalmi meghatározások kialakítását is segíti. Helyesnek tartja, ha a kórtudós a gyakorlat törvényeit tanulmányozza.

Szakirodalmi fordításából **Kürschner**: „*Az általános élettan vázlat*” c. munkájának részleteit az említett folyóiratokban tette közzé.

Sauer Ignácot, az orvostudományi kar dékánját országos főorvossá (protomedicus) nevezték ki 1861-ben, és magyar kir. helytartósági tanácsossá. Ezáltal a köztiszteletű tanár ugyanazon méltóságba került vissza, melyre őt az első magyar felelős minisztérium emelte. „*Egyetemünk aggódva sejtí a veszteséget, mely az orvosi tanügyet érendi, mivel ez a gondterhes hivatás lehetetlenné fogja tenni orvoskari működését. A személye által képviselt belgyógyászat pedig tapasztalatdús bajnokát veszteni el a 18 év óta jeleskedő tanárban.*”

A Gyógyászat hasábjain közlemények születtek Sauer tanár előadásai, s az orvosi kórodájában szerzett gyakorlati ismeretek alapján. Hamar Dániel is a szerzők között szerepel.

Ez a megörökítő és továbbadó, valamint teremtmő szándék készítette „*A szívbetegségek különös kór- és gyógytana*” c. szakmunkájának kiadására (Komárom, 1865). Előszava szerint ekkor ebben a témakörben eredeti magyar szakművet még nem ismerhettünk. Forrásként használta Sauer tanára tantermi és kórodai „*eszmémbresztő és gondolattermékenyítő világos előadásait, s más tanítványai által Poor Imre kiadásában 6 kötetben megjelent dolgozatokat: Arányi, Balassa, Csausz, Lenhossék, Wagner fennkölt érdekű előadásait*”. A „*kibújdostott, s idegen föld hantjai alatt nyugvó*” **Schöpf Merei Ágost**nak, a pesti gyermekkórház néhai igazgató főorvosának művét, s utóda, a szeretve tisztelt egykori főnökének, **Bókay János**nak magyarázatait, önálló búvárlatait, a Gyógyászat és az Orvosi Hetilap dolgozatait. Idegen kútfőként említi **Bamberger, Hartmann, Hyrtl, Rokitsanszky, Virchow** nagy elismeréssel fogadott műveit. Ezen összegzési törekvése, melyben korának legjelesebb hazai és külföldi tudósainak munkáit gyűjti össze, kiegészül a saját tíz éves gyógyító gyakorlatának tapasztalataival. Nem tüneti kezelést, hanem okbeli javaslatot igyekszik adni. Hamary szavaival élve, ez több összeszerkesztésnél, csak szellemük leng át a művön. A kiadás költségeit teljesen önerőből fedezte. A Gyógyászat c. folyóirat a magyar részletes kórtani művek között az egyik legjobbnak minősíti, s kiemeli világos szókészletét, jó stílusú nyelvezetét. Tervezte még a vérkeringési, majd a légzőszervi kór- és gyógytanát hasonlóképpen a köznek bemutatni, de valószínű, hogy megfelelő számú előfizető híján elképzeléséről le kellett mondania. Meg volt győződve arról, hogy a magyar orvosnak kötelessége ismerni szaktudományának nemzeti irodalmát, a múlt idők vívmányait pedig okulásra nem fordítani, bűn. Ebben a szellemben 100 forint jutalmat tűzött ki annak, aki a magyar nyelven, eredetiben vagy fordításban 1848 és 1874 között megjelent orvosi szakmunkák legjelesebb könyvészetét szerkeszti.

Hamary Dániel alapító tagja az Orvosi Könyvkiadó Társulatnak, mely első ülését 1863. szeptember 25-én, a magyar orvosok és természetvizsgálók IX. nagygyűlésének idején tartotta. A 16 „hallgatag” év után ismét megindított testület elnöke, b. **Eötvös József** megnyitó beszédében mindenekelőtt a hon természeti kincseinek kibúvárlását jelölte meg a magyar természettudósok feladatául. Az újrakezdés lelkesítő hangulatában az Orvosi Könyvkiadó Társulat célul tűzte ki, hogy

az orvostudomány művelését és terjesztését az orvosi szakhoz tartozó könyvek magyar nyelvű kiadásával mozdítja elő, magyar eredeti műveket, s kisebb részben idegen szerzők munkáit tervezték kiadni.

A kb. 600 tagot számláló társulat 1867. évi közgyűlését Balassa János elnöklete alatt tartotta, segítői **Rupp** és **Bókay**, titkárok: **Markusovszky**, **Koller**, az igazgatósági tagok között volt **Arányi**, **Batizfalvy**, **Kovács-Sebestyén Endre**, a pénztár-vizsgáló bizottmányban **Grósz X. Ferenc**, **Verebélyi József**.

Hamary egy idő után úgy vélte, hogy a társulat munkálkodásával „nagyon a magasban jár”, a gyakorlati tapasztalatok népszerű tudományos közzétételének egy újabb útját indítványozta a *Gyógyászat* „Állam orvos” c. mellékletének 1874. 20. számában. A vidéki gyakorló orvosok az új eredmények hozzáférhetősége szempontjából nehéz helyzetét érezve tagja akart lenni a megalakult budapesti orvosi körnek. Egyetértett céljaival: szakszerű befolyás érvényesítése a közegészségi ügyekben, az orvosok anyagi és szellemi érdekeinek rendezése, megóvása, napi kérdéseket tárgyaló szakkönyvek kibocsátása a nagyközönség számára. Úgy vélte, ezzel a magyar orvosirodalomnak vetnék meg az alapját, amire a közművelődésnek „kiáltó” szüksége van.

A tudományos közélet egyéb fórumainak munkájában is részt vállalt. Intézetünk levéltári anyaga is alátámasztja, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek aktív résztvevője. 1863-ban Pesten Poór Imre barátjánál, az orvossebészi szakosztály szakjegyzőjénél lakott – Magyar u. 2. – s a IX. nagygyűlésen ekkor a fogamzásgátló gyógyjavallatról olvasott fel értekezést. „*A szakgyűlés kiváló figyelemmel s szíves érdekességgel hallgatá, s éljennel bocsátá helyére. Az évkönyvbe felvétellett*”. A jegyzőkönyvek szerint a **Korányi Frigyes** tudor indítványára alakult belgyógyászati, pokolmalária tárgyában különvált bizottság ülésén is jelen volt.

A XI. pozsonyi vándorgyűlés ürügyén a *Gyógyászatban* (1865) hosszú, javaslattevő eszmefuttatást közöl. Úgy gondolja, hogy az összejöveletek lendületet adnak a tudományterületüknek, a személyes kapcsolatteremtés, a hazai vidékek megismerése mindannyiuk javára válik. A rendezéssel kapcsolatban alaki kifogásai vannak. „*Egyesek kieszközlik az eredeti sorrendiség megváltoztatását, s az utolsó napokon már a jegyzőkönyv hitelesítésére is alig maradnak, s ide-oda elmennek szórakozni, hiszen már fényeskednek neveik a jegyzőkönyvekben mint értekezőké, s a jövő nagygyűlés már az évkönyvekben nyújtja át azokat a néma hallhatatlanságnak.*”

A XIV. fiumei vándorgyűlésre 1869-ben tudományszomjas tатаi férfiakkal együtt utazott. Előadását: Gutaütési majd nyavalyatörési harmadnapos váltóláz esete – a *Gyógyászat* leközi. (1869. 43. sz.)

Az 1872-ben a mehádiai Herkules fürdőben tartott XVI. nagygyűlés jegyzőkönyvét dr. Hamary Dániel honvéd dandár orvos titkárként, jegyzőként hitelesíti.

1871-től három éven át Sopronba szólítja a hivatása. Innen indul útnak, s írja meg *Soprontól Mehádiáig és vissza* c. könyvét (Sopron, 1873), melyet **Batizfalvi Sámuelné** úrhölgynek ajánl tisztelete és hódolata jeléül. Magyarország nyugati szélétől a keleti célpontig utazva szemléletes tájleírást ad, a magyar történelmi emlékhelyeket, a dicső 1848-as emlékeket idézi színesen megjelenítő stílusban. Reményeinek, hazafias érzelmének, felelős közéleti gondolkodásának megfogalmazása mellett szót ejt az útítársakról, a vele tartó feleségéről, a kifogyhatatlan humorú Arányi Lajos tudós tanár-barátjáról.

A Budapesti Királyi Orvosegyesület tagjainak sorában is ott találjuk Hamary Dánielt. Mint vidéki orvost, 1864-ben (okt. 22.) a választmány ajánlására egyhangúan levelező taggá választották.

Az egész orvosi rend igényeit figyelembe véve, kérésre, javaslatot dolgoz ki a magyar orvosok segélyegyletének alakítása tárgyában (*Gyógyászat*, 1863. 22. sz. 462–464. l.) A 4 fejezetben és 20 pontban megalkotott tervezet minden jogi vonatkozású és gazdasági kérdésre is kitér, sőt alapító levelet is tartalmaz.

Az orvosi nyugdíjintézet tárgyában is kifejti véleményét, nevezetesen elképzelhetőnek tartja, hogy a segélyezést, az életbiztosítást és a takarékpénztárt kezelési módjukban és végcéljukban rokon fogalmakat együttesen lehet kezelni. Bízik abban, hogy a tehetős orvosok hozzájárulnak az intézet céljainak előmozdításához, s így a kamatok segélyezésül is szolgálhatnak.

Hamary Dánielt 1874-ben Budapestre helyezték át az I. honvéd dandárparancsnoksághoz. A budapesti orvosi kör igazgató tanácsa tagjává választotta.

Ferenc József engedélyével Hamar vezetéknévét nemességének épségben tartása mellett kisigmándi Hamary-ra változtatta. 1878-tól törzsorvosként Székesfehérváron működött, majd visszatért Budapestre, ahol az I. honvédkerület törzsorvosa, s egészségügyi előadó.

Kevéssel nyugalomba vonulása után 1892. február 21-én eltávozott az élők sorából.

Előadásunk nem vállalkozhatott sokrétű életművének mindenoldalú bemutatására, több száz oldalas, folyóiratokban fellelhető publikációinak felidézésére. A tudós, a gyakorló gyógyász, a magyar szaknyelvet megújítani szándékozó, a tudományos közélet fórumain szereplő orvos bemutatására szorítkoztunk, törekedtünk.

Tudjuk, az írás fegyelmez, talán ezért ragadott Hamary is oly gyakran tollat. Tudatosan rögzítette széleskörű ismereteit, véleményét és tapasztalatait. Így váltak egy igen gazdag életpálya ellenőrizhető pontjaivá, s nyújtanak lehetőséget a tárgyilagos értékelésre.

Megértette a kor eszméit, s vidéki orvosként öntudatosan, töretlen becsülettel, következetesen, célratörő munkálkodással teljesítette a sors által kiszabott szerepet, talán a köz érdekében elaprózva önmagát.

S ahogy a nekrológot író fogalmaz: „*Munkássága apró kövecseiből készült talapzaton kimagasló érdeme, mely nem fél az idők mohától.*”

Életművét értékelő tanulmány eddig még nem jelent meg.

Száz év távlatából tisztelgünk előtte.

1869-ben Pesten, Herkenyi Csaba v. hadászati jelent meg egy 135 oldal terjedelmű könyv, címe: *Komárom napok 1849-ben Klapka György honvédláborát alatt*.¹ Szerzője Hamary Dániel (1826–1892) orvosdoktor, a könyv megjelentének évében lett – egyéb orvosi és társadalmi tevékenysége mellett – a társai m. kir. 64. számú sz. sz. orvososa.

Az 1848–49-es szabadságharc idején 22–23 esztendőes Hamary elsőéves medicusként kapcsolódott be a forradalmi megmozdulásokba. A rekes márciusi napok minden fontos eseményében aktívan részt vett. A tanév befejezése után hazautazott szülővárosába, Tatabánya, ahol hamarosan nemzetőri szolgálatra jelentkezett. Részt vett az 1848. október 30-i szoborhajtatásban, majd 1849 nyarán a komáromi társasághoz került és egészen a vár megadásának napjáig (október 2.) ott szolgált, hadnagyi rangot érve el.

A komáromi vár a szabadságharc utolsó hónapjában stratégiai, majd a fegyverletétel feltételeinek megkötésekor diplomáciailag is kulcsfontosságú szerepet játszott. Az 1849-es tavaszi hadjárat sikerei után sem tudták a magyar seregek elhárítani az orosz fenyegetettséget. Sőt a veszély még fokozódott is, hiszen már júniusban hírek érkeztek az oroszok az oroszországi határainkat megközelítő, órási erőket felvonuló orosz hadtestekről. A hadi helyzet alakulása folytán július közepére minden nélkülözhető erő Komárom környékén csoportosított a magyar hadvezetés.

Hamary emlékiratai a július 11-i csata leírásával kapcsolódnak be a komáromi vár és a szabadságharc tragikus végkifejletének krónikájába. Július 11-én Klapka Komárom alatt megkötötte átörmi az oroszok frontvonalát, de a pontyult haditerv néhány alparancsnoka ügytelenség miatt kudarcba fulladt annak ellenére, hogy a magyar honvédsereg volt létszámbeli fölényben. Közben az orosz hadtestek – mintegy 200 000 fő – a Duna jobb oldalán megkezdték az országba való becsúszást. Görgey eltérő hadi feladatának eredményeként Klapka olyan előnyös helyzetbe került, hogy a július 28–29-i, illetve az augusztus 3-i és 9-i csatákkal felszabadította Komárom térségében a Duna mindkét partját. Megrennissíteni nem tudta az oroszokat, de laposan megkergette őket és némi veszteséget is tudott okozni a császári seregeknek (kb. 1500 fő és 30 löveg). Ez a hadművelet volt a komáromiak utolsó – haduk részben is – sikeres haditeve. Klapka ezután egészen Győrig nyomult előre csapataival, utoncsmi kora és a komáromi vár védelme létszámát ilyen módon 20 ezresre tudta emelni. Hamary igen részletesen beszámol erről a sikeres megmozdulásról, pontosan követi a rajtaütések menetét, megnevezi a harcokban jelölkedő parancsnokokat, honvédeket.

¹ Semmelweis Orvostudományi Múzeum, Komárom és Levéltár, 113 Budapest, Főrk u. 13.